

Добра старість як нагорода за праведність у релігійному світогляді давніх єгиптян

А.О. Ангелова*

кафедра культурології Інституту філософської освіти і науки
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ, Україна
*Corresponding author. E-mail: tira-sun@ukr.net

Paper received 10.10.15; Accepted for publication 22.10.15.

Анотація. Публікація присвячена дослідженню образу «доброї» старості в давньоєгипетській релігійній свідомості. Також проаналізовані ідеали здорового довголіття та тривалості життя, символіка старості у зображальному мистецтві, значення обряду відновлення вітальних сил старіючого фараона, традиції опіки та вшанування старших як складові культового обов'язку давніх єгиптян.

Ключові слова: старість, старіння, єгиптологія, геронтологія, філософія віку

Вступ. Процес демографічного старіння людства, який значно змінює структуру суспільства, робить старість однією з найбільш актуальних гуманітарних проблем сучасності. Подовження життєвого циклу висуває потребу переосмислення останнього періоду людського життя, який і досі, на жаль, здебільшого асоціюється з негативними змінами як у фізичній (знесилення, хворобливість), так і в соціальній (залежність, непрацездатність) сфері. Для створення позитивного образу старості корисним видається дослідження деяких історичних форм ставлення до літніх членів суспільства. З цієї точки зору певний культуротворчий потенціал має образ «доброї старості», який виник в давньоєгипетському релігійному світогляді.

Короткий огляд публікацій за темою. Сучасна єгиптологія приділяє багато уваги вивченню ментальності, суспільних стосунків, звичаїв, традицій, побуту мешканців Давнього Єгипту. Проте лише окремі дослідники впритул підійшли до аналізу вікової специфіки життя давніх єгиптян. Найбільш вичерпне дослідження Розалінд та Джека Янсонів зосереджується на історичних питаннях філософії віку, зокрема з'ясування середньої тривалості життя, фізичному та статусному визначенні старості, зображальному каноні, правилах ставлення до старих тощо [18]. Окремих аспектів соціального забезпечення літніх людей та інституту спадкоємства торкається в своїй монографії В. Томсінов [13]. В етнографічно-описовому форматі висвітлено тему старості в роботі П. Монте, присвяченій повсякденному життю давніх єгиптян [8]. На жаль, духовні аспекти старості в давньоєгипетській культурі ще не отримали цілісного відображення у науковій літературі.

Метою статті є визначення цінності довголітньої старості як праведного фіналу життя давніх єгиптян.

Матеріали та методи. Дослідження окресленої проблеми базується, насамперед, на герменевтичному тлумаченні давньоєгипетських текстів, семіотичному аналізі творів мистецтва тієї доби, а також систематизації геронтософських ідей та фактів, які містить єгиптологічна література різних напрямків.

Аналіз основних положень. Розгляд образу старості крізь призму вірувань архаїчних єгиптян потребує комплексного підходу, адже релігія Давнього Єгипту є багатоаспектним явищем з множинним підходом до осмислення дійсності. Так само старість – це складне для чіткого історіософського визначення поняття, яке

включає в себе урахування соціокультурних особливостей епохи, специфіки гендерних установок та вікової періодизації життєвого шляху, біологічного віку та стану здоров'я індивіда, його суспільного положення тощо.

Осмислення старості є одним із важливих аспектів релігійності давніх єгиптян. Показовим є уривок з поезії часів птолемеївського Єгипту (III ст. до н. е.): «Людина витрачає 10 років дитинства, аби усвідомити смерть та життя. Вона витрачає ще 10 років, щоб пізнати правила, за якими зможе жити. Вона витрачає ще 10 років, щоб отримати набуток, необхідний для існування. Вона витрачає ще 10 років до настання старості, коли її серце стає радником. Залишаються 60 років життя, які Тот призначив божій людині» [16, с. 199]. Виходячи з представлених давньоєгипетським поетом завдань, що стоять перед людиною, старість – це найтриваліший та найважливіший період життя, час пізнання світу божественного. Для того, щоб зрозуміти, чому давні єгиптяни позитивно оцінювали старість, треба окреслити головні постулати релігійного світогляду тих часів, насамперед **ставлення до смерті, заупокійний культ і культ предків.**

Життя, згідно з вірою давніх єгиптян, розділялось на два періоди: перший, земний, тривав недовго, за цей час людина мусила приготуватися до другого, потойбічного життя, в якому її безсмертна сутність навки звільнялась від постарілого тілісного тіла. Щоби отримати безсмертя, потрібно було предстати перед судом, під час якого боги зважували діяння та чесноти померлого. Бути добродієм для єгиптянина означало виконувати релігійний обов'язок, досягати Маат. Це складне поняття означало порядок, правду, яку несе гармонія світоустрою [13, с. 377-378]. Лише той, хто був добродієм, починав щасливе загробне життя в країні мертвих.

Заупокійний культ вплинув на домінуючу більшість світоглядних установок мешканців Давнього Єгипту, в тому числі й на культ предків і на ставлення до старості. Культ предків поставав одним з головних релігійних обов'язків єгиптянина. Вважалось, що люди, які благочестиво ставляться до померлих, доживуть до глибокої старості, передадуть свій сан дітям та будуть поховані в некрополі [8, с. 417]. Давні єгиптяни прагнули підтримувати зв'язок із померлими, аби ті представляли інтереси живих та молилися за них богам. Тому в поховальних написах нащадки під-

креслювали заслуги померлого перед фараоном та родиною, сподіваючись, що покійник виступить у ролі духа-охоронця. Окрім задобрювання активно використовувалися й погрози. Оскільки саме неушкодженість мумії та поховальної атрибутики робило можливим вічне життя в потойбічному світі, у живих був могутній важіль впливу на померлих: якщо останні вважали злими духами – знищували їх останки чи гробниці, – адже в загробному світі це спричиняло «остаточну смерть».

«Добра» старість та «сите» життя. Відсутність гарантій посмертного існування робило земне життя достатньо привабливим у будь-якому віці. Проте прожити довге щасливе життя міг лише той, кого цінити боги. Метою кожного єгиптянина була «ситість життям»: радісна юність, повноцінна зрілість, поважна старість, гідне поховання. Про це свідчать, зокрема, написи, зроблені на статуетці палацового служника часів фараона Тутанхамона (XIV до н. е.): «Люди, які радіють життю, проводять життєвий вік, як молоді, угодні фараону... Йдіть до забезпеченої старості...» [3, с. 74]. В різних давньоєгипетських текстах можна зустріти побажання довгого життя, «доброго віку», молитви богам про «добру старість» та про гідне поховання «по старості»: «Нехай дарує божество тобі щасливу старість та допоможе провести життя у веселошах» [8, с. 141]; «О всі боги на захід від Мемфісу...! Даруйте мені гідне поховання після прекрасної старості...!» [8, с. 417].

«Добру старість» бажали не лише живим, а й, як не парадоксально, покійникам. Це на перший погляд незрозуміло, оскільки єгиптяни вірили, що у вічності індивід, точніше, його безсмертний двійник Ка, завжди має молодість, силу та здоров'я, навіть якщо смерть спіткала дряхлого старого [4, с. 142]. Дослідниця О. Петрова вказує на те, що в ритуальних формулах побажання небіжчику «доброї старості» свідчить, скоріше, про якісне, а не кількісне розуміння категорії віку. Це формулювання означає не кількість років, а певні чесноти, які асоціюються зі старістю [10, с. 92-97]. Отже, «добра старість» для мешканців потойбічного світу означає вічне шанування.

Яким був ідеал фінального етапу земного шляху? Аналіз численного матеріалу доводить, що поняття «доброї старості» включало в себе такі аспекти:

1. Наявність багатства або стабільного прибутку. Ідеальним фіналом суспільного буття вважалося набуття привілеїв царської милості. Стати привілейованим («імаху») означало отримувати харчі з фараонових комор, а також право бути присутнім на придворному бенкеті, мати можливість повернутися до столиці й двору (якщо чиновник служив у провінції) тощо. Найбільшою почесною вважалося стати вихователем дітей царської родини [8, с. 384-386].

2. Перспектива ритуально бездоганного поховання. Літня особа стежила за створенням свого останнього притулку: обмірковувала конструкцію та благоустрій гробниці, купувала речі, прикраси та меблі, обговорювала з нащадками деталі власного поховання та культу. Найбільш щасливою була доля привілейованих царських слуг імаху: їх ховали за рахунок фараона в некрополі, розташованому біля пірамід у Долини Царів [8, с. 385-386].

3. Довголіття та міцне здоров'я. Старець, якому вдавалося зберегти сили, викликав неабияку повагу в суспільстві: відсутність дряхлості була вірною ознакою прихильності богів. У тексті, датованому XII ст. до н. е., верховний жрець Рама-Раі оповідає, що тільки завдяки Амону йому довелося пізнати щастя доброго здоров'я на схилі років: «Міцні члени мої і гострі очі мої, і їжа храму не випадає з моїх вуст» [8, с. 384].

4. Життя у рідному місті. Повернення на батьківщину на схилі років для давніх єгиптян мало релігійний сенс, адже належати до певного міста означало служити місцевому богу. В ліричних віршах рамезидського періоду (XIII-XI ст. до н.е.) йдеться: «Той, хто впустить божий шлях у своє серце, буде процвітати, завершить свій життєвий строк з радісним серцем... Він постаріє в своєму місті як шанований свого округу. Всі частини його тіла омолодяться й стануть як дитячі» [1, с. 42].

5. Наявність дітей та онуків. Щасливому старцю належало мати багато нащадків, які б згодом гідно муміфікували його, поховали та піклувалися про гробницю. В ідеалі діти, отримавши спадок, мали помножити багатство померлих батьків, займаючись таким самим ремеслом. Ще одним важливим аспектом було продовження роду, збільшення родини саме в рідному місті – це зміцнювало зв'язок роду та померлого, робило його потойбічне життя більш застрахованим від небажаної «другої смерті» внаслідок руйнування могильника.

6. Ритуальне очищення. Бажаючи помирати з перспективою подальшого відродження, старі єгиптяни прагнули здобути статус «маа-херу». Так називали покійника, якому вдалося виправдатися на загробному суді Осіріса. Проте, пройшовши заснований на «Книзі мертвих» ритуал, можна було стати маа-херу ще під час життя. Задля цього літні люди, разом з безнадійно хворими, брали участь в містеріях Осіріса, в яких жерці моделювали загробне судилище: на одну чашу терезів клали записку з ім'ям старого, на іншу – статуетку богині Маат. Врівноваживши їх, учасника ритуалу урочисто оголошували «маа-херу», що «гарантувало» майбутньому покійнику воскресіння [8, с. 392-394].

Здорове довголіття як суспільний ідеал. Скільки ж мало тривати життя праведної людини? В письмових джерелах різних часів ідеальна тривалість життя оцінювалась приблизно в 110 років. Наприклад, один з текстів епохи Нового царства (XI ст. до н. е.) оповідає про те, як Херіхор, фараон та верховний жрець Амона в Фівах, якому вже виповнилося 90 років, молить богів дарувати йому ще «великий рік». За праведну поведінку він отримує від Амона 20 років життя [12, с. 162-165].

В реаліях до 110-річного віку давні єгиптяни доживали рідко. Середня тривалість життя була низькою, оскільки помирало багато неповнолітніх дітей, породіль і молодих людей від хвороб, воєн та нещасних випадків. Проте той, хто, маючи здоров'я та вдачу, вижив у дитинстві та юності, мав усі шанси стати довгожителем. Старі 65-70 років не вважались екстраординарним явищем. Літописи оповідають про фараонів, які правили по 60-80 років. Рекордним в історії вважається царювання фараона Піопі II (XXIII ст. до н. е.), який, за легендою, успадкував престол у шести-

річному віці та прожив до ста років – його правління тривало 94 роки. У період пізнього Єгипту (від 720 р. до н.е. до 525 р. до н.е.) Фівами керувала династія жриць, які уславилися своїм довголіттям [6, с. 180].

Об'єктивно оцінюючи свої низькі шанси на виживання до досягнення зрілого віку, єгиптяни цінити довге здорове життя, вважаючи смерть від старості найбільш щасливою. Новонародженому вони бажали прожити повні літа та прагнули дізнатися його майбутнє по зірках. Дуже щастило народитися в 9 день другого місяця сезону ахет – це «гарантувало» смерть від старості. Ще більше раділи, якщо день народження припадав на 29 день того ж місяця – вважалося, що така людина проживе останні роки, оточена багатством та шанобою [8, с. 100]. Прагнення до довгого щасливого життя, «доброї» старості та міцного здоров'я в Давньому Єгипті знайшло відображення в медицині та магії, які подеколи перепліталися у світоглядних установах та на практиці. В давньоєгипетській літературі можна зустріти багато порад щодо омолодження організму та подовження тривалості життя. Наприклад, медичний трактат «Як зробити старого юним» містить велику кількість рецептів проти ознак старіння – зморшок, пігментних плям, облісіння тощо [8, с. 141].

Старість в зображальному мистецтві Давнього Єгипту. Хоча в суспільних ідеалах здорове довголіття посідало одне з цільних місць, єгиптяни не намагалися ані принижувати, ані поетизувати тілесну старість. В тексті початку 2-го тис. до н. е. «Повчання візира Птахотепа» зображено пронизливий образ сенільної старості. Поважний чиновник бажає піти у відставку на користь сина. Для того, щоб переконати царя, він описує страждання літніх людей: «Вік наступив, старість з'явилась, безпорадність прийшла, слабкість зростає. Немов дитина, сплю цілий день. Очі потьмяніли, вуха оглухли. Сила меншає від утоми. Вуста мовчать, не в змозі говорити. Серце спустошене, не пам'ятаю минулого. Кістки болять через вік. Добро стало злом...» [15, р. 62-63].

На терпиме прийняття вікових змін наводить і чимало знайдених археологами реалістичних зображень старих людей, в тому числі й фараонів. Здебільшого це дрібна пластика, в якій старенькі постають з усіма віковими вадами – зморшками, сліпими очима, зігнутими спинами, складками жиру на животі та грудях, деформованими артритом кінцівками [11, с. 453-454]. Зустрічаються в давньоєгипетському мистецтві й символічні типи зображення людської старості. Так, рельєф часів XII династії містить схематичний портрет літнього чоловіка з лише однією деталлю, що вказує на вік – вислими грудями: цей образ, на думку К. Рівз, символізує шановану старість [17, с. 36]. Інколи в групових портретах у окремих осіб вимальовано біле волосся: це, на думку дослідників, є способом ідентифікації старшого в сім'ї. Якщо ж на стінах гробниці поруч із фігурою молодої людини вибивали зображення старця, це означало довершеність життєвого шляху померлого [5, с. 142].

Реалістичним скульптурним портретам літніх фараонів протистоять ритуальні статуї великих розмірів, які зображують фараона, незалежно від його реального віку, молодим та сильним [11, с. 182-183]. Єгиптолог А. Большаков зауважував, що ритуальні скульптури,

рельєфи та фрески зображали не портрет людини, а її Ка – безсмертну позачасову сутність людини. Це підтверджується дослідженням поховального культу: абсолютний двійник мав би віддзеркалювати хвороби, страждання та старечі немочі. Натомість в гробницях покійні постають як чоловіки міцної статури з широкими плечима й вузькими стегнами та стрункі жінки з невеликими грудьми і тонкою талією. Вік померлих стандартизований: це завжди розквіт молодості та сил, навіть у тих випадках, коли достеменно відомо, що людина дожила до глибокої старості [2, с. 147-148].

Ритуал оновлення вітальних сил фараона як прежиток архаїчного геронтоциду. Фараон, як і інші царі архаїчного світу, вважався посередником між світом богів та людей. Від його здоров'я та сили залежав добробут усієї країни. Внаслідок таких уявлень у багатьох архаїчних культурах був поширений звичай ритуального вбивства правителів за перших ознак старості чи слабкості [7, с. 108]. Єгиптологи вважають, що в додинастійний період у долині Нілу також практикували вбивство старих правителів та старійшин. Згадки про геронтоцид зустрічаються у деяких ритуальних текстах, зокрема «Текстах пірамід». Розповідь про стародавнього царя Унаса містить картини знищення старих: «Старих спалюють в курильнях. Великі боги південної частини небес вивергають полум'я в його (Унаса) котли, під якими – ноги та стегна їх старійшин (як паливо)» [2, с. 301-302].

З часів Раннього царства архаїчний геронтоцид за слаблого вождя перетворився на свято хеб-сед – ритуал оновлення вітальних сил фараона. В епоху правління ранніх династій хеб-сед був не періодичним, а ситуаційним дійством, яке проводилось за надзвичайних обставин: війна, голод, епідемії та інші нещастя. В більш стабільні історичні періоди оновлення царської влади влаштовували через кожні 30 років правління фараона [7, с. 124]. Обряд хеб-сед складався з декількох етапів: після попереднього моління богам відтворювали ритуальну смерть царя, а його стару сутність ховали в образі статуї. Далі фараона «оживляли», повертали магичну владу над природою та зводили на престол в якості молодого сильного правителя [7, с. 115-119]. Згідно з єгипетськими віруваннями, завдяки святкуванню хеб-седів фараон набував вічного життя, сповненого нескінченних оновлень-народжень. Про це свідчить ритуальна формула, сенс якої в побажаннях мільйонів хеб-седів: «По мірі того, як ти будеш старіти, о прекрасне дитя Атона, нехай дасть він тобі мільйони хеб-седів вічно, в щасті та радості» [9, с. 58]. Таким чином, старість фараона в давньоєгипетській культурі набуває унікального символічного значення: старіння є лише шляхом до вічного життя, приводом для постійного оновлення вітальних сил. Фараон, земне втілення бога, так само як і Осіріс, який помирає та воскресає, виступає рушієм космічного коловороту життя та смерті. Водночас правитель є земним втіленням безсмертного Сонця (Амона-Ра), яке кожен день народжується, дорослішає та ввечері набуває «чеснот старості» [1, с. 166].

Догляд за старими як релігійний обов'язок. Оскільки старість в Давньому Єгипті символізувала повноту життєвого шляху, опікування та вшанування старих виводилося на рівень релігійних обов'язків.

Патріархальний устрій та повага до старості як культурні норми відображені в єгипетській міфології. Боги, особливо представники місцевих культів, у давньоєгипетській релігії поставали як щось невидиме але матеріальне. Вони теж могли хворіти, старішати та помирати, так само, як і душі людей у загробному світі, могли страждати та остаточно гинути [6, с. 171].

Релігійне виховання в Давньому Єгипті пропагувало, що діти повинні терпляче доглядати за престарілими батьками, а коли прийде час смерті – гідно поховати їх. Дорослі діти повинні були допомагати батькам матеріально, а також забезпечувати моральну підтримку. Якщо пара була бездітною, існували різні варіанти здобуття опікуна: усиновлення, розлучення та повторний шлюб, багатоженство. Опіка над старими закріплювалась і законодавчо через інститут заповіту. Право наслідування отримував той спадкоємець, який брав на себе обов'язок опіки над господарем майна [13, с. 378, 430]. Самотні старі люди мали право на державну підтримку, наприклад, літні військові отримували почесні посади в храмах чи ділянки землі в провінціях. Старі служники отримували матеріальне забезпечення від своїх господарів. Так само, як фараон виділяв чималі кошти на догляд за старими царедворцями-«імаху», багатії та чиновники, правителі міст та провінцій піклувалися про своїх літніх слуг, надаючи їм на схилі років їжу, притулок та гарантії гідного поховання [8, с. 384-386]. Наслідування світоустрою Маат передбачало й дотримання етичного

кодексу, згідно з яким будь-якому старому та старшому потрібно було демонструвати повагу: «Не сидай, якщо стоїть людина, яка старша за тебе чи займає посаду вище за твою» [14, с. 40].

Висновки. Образ життя давніх єгиптян обумовлювало інтенсивне релігійне світобачення. В ідеалі життя людини мало тривати 110 років, смерть від старості вважалася щасливою. Досягнення сеньільної старості оцінювалось як наслідок особливого божественного благовоління та нагорода за бездоганну поведінку. Поняття «доброї старості» включало наступні положення: наявність багатства, прибутку, фараонських привілеїв; перспектива ритуально бездоганного поховання; непогане здоров'я на схилі років; життя у рідному місті під патронатом місцевого жрецтва; наявність нащадків, що забезпечували гідне поховання, догляд за гробницею, а також продовження родинної справи; ритуальне очищення. Релігійне виховання, базоване на численних прикладах з міфології, підкріплювало соціальну норму поваги старших, опікування та вшанування старих виводилось на рівень релігійних обов'язків.

Отже, старість у давньоєгипетській релігії постає важливим періодом земного життя, часом пізнання світу божественного та підготовки до загробного існування. Подальше дослідження типології історичних образів старості, в тому числі й геронтософських ідей, закладених у давньоєгипетській культурі, дозволить більш компетентно вирішувати соціально-гуманітарні проблеми сучасної геронтології.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Ассман А. Египет: теология и благочестие ранней цивилизации / Ян Ассман // Пер. с нем. Т. Баскаковой. – М.: Присцельс, 1999. – 368 с.
- [2] Бадж У. Египетская религия. Египетская магия / Бадж Э.А. Уоллис // Пер. с англ. – М.: Новый Акрополь, 1996. – 416 с.
- [3] Богословский Е.С. Статуетка дворцового служителя времени Тутанхамуна / Е.С. Богословский // Вестник древней истории. – 1990. – №2. – С.70-78.
- [4] Большаков А.О. Человек и его Двойник. Изобразительность и мировоззрение в Египте Старого царства. – СПб.: Алетейя, 2001. – 288 с.
- [5] Кормышева З.Е. К вопросу о семантике древнеегипетской гробницы / Вестник древней истории. – 2005. – №2(253). – С. 131-145.
- [6] Коростовцев М.А. Религия Древнего Египта. – СПб.: Журнал «Нева»; «Летний Сад», 2000. – 464 с.
- [7] Матье М.Э. Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта / М.Э. Матье. – М.: Восточная литература РАН, 1996. – 326 с.
- [8] Монте П. Повседневная жизнь египтян во времена великих фараонов / Пьер Монте // Пер. с фр. Ф.Л. Мендельсона. – М.: Молодая гвардия, 2000. – 465 с.
- [9] Павлова О.И. Амон Фиванский. Ранняя история культа / О.И. Павлова. – М.: ГРВЛ Наука, 1984. – 176 с.
- [10] Петрова А.А. Выражение «j3w nfr wrt» в жертвенных формулах Древнего царства / А.А. Петрова // Вестник древней истории. – 2010. – №1. – С. 86-97.
- [11] Пунин А.Л. Искусство Древнего Египта: Раннее царство. Древнее царство / А.Л. Пунин. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – 464 с: ил.
- [12] Стучевский И. А. Рамсес II и Херихор (Из истории древнего Египта эпохи Рамессидов) / И.А. Стучевский // М.: ГРВЛ «Наука», 1984. – 247 с.
- [13] Томсинов В.А. Государство и право Древнего Египта / В.А. Томсинов. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2011. – 512 с.
- [14] Эрман А. Жизнь в Древнем Египте / Пер. с англ. И.А. Петровской. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – 395 с. – (Загадки Древнего Египта)
- [15] Lichtheim, M. Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings. Vol. I: The Old and Middle Kingdoms/ Miriam Lichtheim // University of California Press, 1975. – 245 p.
- [16] Lichtheim, M. Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings. Vol. III: The Late Period / Miriam Lichtheim // University of California Press, 1980. – 248 p.
- [17] Reeves, Carole. Egyptian Medicine / Reeves Carole. – 73 p. – (Shire Egyptology Series)
- [18] Janssen, R., Janssen, J. Getting old in ancient Egypt / Rosalind Janssen; Jack Janssen. – London: Rubicon Press, 1996. – 167 p.

REFERENCES

- [1] Assman, J. Egypt theology and piety of early civilization / Jan Assmann // Trans. from German T. Baskakova. – M.: Pristsels, 1999. – 368 p.
- [2] Budge, W. Egyptian religion. Egyptian Magic / Budge, E.A. Wallis// Trans. from English. – M.: New Acropolis, 1996. – 416 p.

- [3] Bogoslovsky, E.S. Statuette of a palace servant of the time of Tutankhamen / E.S. Bogoslovsky // Bulletin of ancient history. – 1990. – №2. – P. 70-78.
- [4] Bolshakov A.O. Man and his counterparts. Visual and outlook of Egypt's Old Kingdom. – St. Petersburg: Aletheia, 2001. – 288 p.
- [5] Kormysheva Z.E. On the Semantics of ancient Egyptian tombs / Bulletin of ancient history. – 2005. – №2 (253). – C. 131-145.
- [6] Korostovtsev M.A. Religion of Ancient Egypt. – SPb.: magazine "Neva"; "Summer Garden", 2000. – 464 p.
- [7] Matthieu, M.E. Selected Works on the Mythology and Ideology of Ancient Egypt / M.E. Matthieu. – M.: Eastern Literature Academy of Sciences, 1996. – 326 p.
- [8] Montet, P. The daily life of Egyptians during the time of the great pharaohs / Pierre Montet // Trans. from French F.L. Mendelson. – M.: Young Guard, 2000. – 465 p.
- [9] Pavlova, O.I. Amon of Thebes. The early history of the cult / O.I. Pavlova. – M.: GRVL Science, 1984. – 176 p.
- [10] Petrova, A.A. The expression «j3w nfr wrt» in sacrificial formulas Old Kingdom / A.A. Petrova // Bulletin of ancient history. – 2010. – №1. – P. 86-97.
- [11] Punin, A.L. Art of Ancient Egypt: early dynastic period. The ancient kingdom / A.L. Punin. – SPb.: Azbukaclassic, 2008. – 464 p: ill.
- [12] Stuchevskiy, I.A. Ramses II and Herhor (From the history of ancient Egypt in era of Ramesside) / I.A. Stuchevskiy // M.: GRVL "Science", 1984. – 247 p.
- [13] Tomsinov, V.A. State and Law of Ancient Egypt / V.A. Tomsinov. – M.: ICD "Mirror-M", 2011. – 512 p.
- [14] Ehrman, A. Life in Ancient Egypt / Trans. from English. I.A. Petrovskoy. – M.: Tsentrpoligraf Company, 2008. – 395 c. – (Mysteries of Ancient Egypt)
- [15] Lichtheim, M. Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings. Vol. I: The Old and Middle Kingdoms/ Miriam Lichtheim // University of California Press, 1975. – 245 p.
- [16] Lichtheim, M. Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings. Vol. III: The Late Period / Miriam Lichtheim // University of California Press, 1980. – 248 p.
- [17] Reeves, Carole. Egyptian Medicine / Reeves Carole. – 73 p. – (Shire Egyptology Series)
- [18] Janssen, R., Janssen, J. Getting old in ancient Egypt / Rosalind Janssen; Jack Janssen. – London: Rubicon Press, 1996. – 167 p.

Good old age as a reward for righteousness in the religious world of the ancient Egyptians

A.O. Angelova

Abstract. The publication is dedicated to the research of the image of a "good" old age in ancient Egyptian religious consciousness. It also analyzes ideals of healthy life and longevity, symbols of old age in fine arts, sacramental sense of the aging Pharaoh's vital force restoration, traditions of guardianship and honoring of elders as the components of the ancient Egyptians' worshipping duty.

Keywords: *old age, aging, Egyptology, herontosopfy, philosophy ages*